

Listaskáld íslenskrar tungu

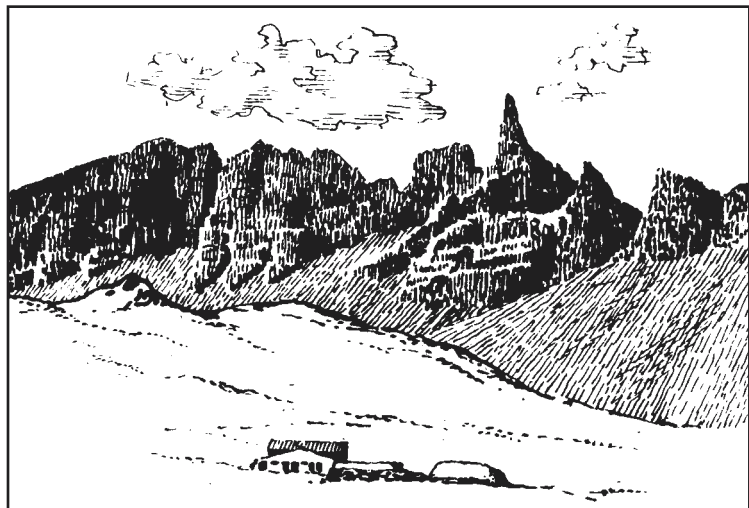
Jónas Hallgrímsson er eitt dádasta ljóðskáld Íslendinga. Fæðingardagur hans hefur verið valinn dagur íslenskrar tungu og var fyrst haldið upp á hann árið 1996.

Jónas fæddist á Hrauni í Öxnadal árið 1807. Hann missti föður sinn níu ára gamall og fór þá í fóstur til móðursystur sinnar inni í Eyjafirði. Eftir að hafa notið kennslu á heimaslóðum frá tólf ára aldri komst Jónas í Bessastaðaskóla tæplega sextán ára gamall. Þar dvaldi hann næstu sex árin í andrúmslofti rómantíkur og vaxandi þjóðerniskenndar. Í skólanum var endurreisn íslenskrar menningar og tungu á dagskrá og hafði þetta mikil áhrif á hinn unga dreng. Að námi loknu starfaði Jónas þrjú ár í Reykjavík sem ritari landfógeta en lagði næstu árin stund á náttúruvísindi við háskólann í Kaupmannahöfn. Hann var duglegur að kynna sér evrópskar bókmenntir og hafði m.a. upphald á H.C. Andersen sem var á þeim tíma lítills metinn höfundur.

Árið 1835 stofnaði Jónas ásamt þrem íslenskum skólabræðrum tímaritið Fjölmi. Kjörorð Fjölmiðsmanna voru nytsemi, fegurð og sannleikur. Fremst í fyrsta tölublaði hans er kvæði Jónasar „Ísland“ sem hefst á orðunum Ísland farsælda frón. Fjölmið varð ekki langlífur, aðeins komu út níu árgangar á þrettán árum, en áhrif hans urðu mikil.

Árin 1837-42 var Jónas langdvölum á Íslandi. Honum hafði verið falið að rannsaka náttúru Íslands og semja lýsingu á landinu. Var hann eitt sinn hætt kominn á ferðum sínum um fjallveg norðanlands. Þurfti að liggja mánuðum saman rúmfastur í Reykjavík og náði sér aldrei að fullu eftir hrakningana.

Jónas orti mikið á þessum árum, m.a. stórbrotin náttúruljóð. Síðustu þrjú árin sín dvaldi hann í Danmörku við erfið kjör. Vann Jónas þá að Íslandslýsingunni og útgáfu Fjölmiðs auk yrkinganna sem hann stundaði alla tíð. Jónas lést úr lungnabólgu og blóðeitrun árið 1845, 37 ára gamall. Var hans sárt saknað af vinum og öllum þeim sem gerðu sér grein fyrir því hve mikið var í hann spunnið. Hann var jarðsettur í hjástoðargarði í Kaupmannahöfn hinn síðasta dag maímánaðar.

Hraun í Öxnadal **

„Stund þíns fegursta frama“

Hvað er það sem gerir Jónas svona sérstakan? Af hverju höfðar hann svo mjög til okkar? Jónas var uppi á tímum rómantísku stefnunnar í bókmenntum. Samhliða henni fór nývöknud þjóðerniskennd um lönd Evrópu. Einveldisöld var að ljúka og lýðræði að skjóta rótum. Á Íslandi var endurreisn Alþingis framundan en það hafði verið lagt niður um

Fjölismenn *

aldamótin 1800. Þegar menn dvöldu í Kaupmannahöfn þá blasti það við þeim að Íslendingar voru langt á eftir öðrum þjóðum á flestum sviðum. Fjölismenn með Jónas í broddi fylkingar urðu boðberar endurreisnar og frelsisvakningar í íslensku þjóðlífi. Hann vildi hreinsa tunguna af erlendum slettum og endurreisa Alþingi á Þingvöllum, sjá landsmenn taka sín mál í eigin hendur. Draumur Fjölismanna var að þjóðin risi úr þeirri öskustó sem þeim fannst hún hafa legið í öldum saman, kannski allt frá því að hún gekk erlendu konungsvaldi á hönd á 13. öld. Það stafar dýrðarljóma af fornöldinni, tíma landnáms, sögu- og þjóðveldisaldar. Fjölirnir kenndi Íslendingum að sjá land, þjóð og tungu í nýju ljósi.

-Allt er í heiminum hverfult
og stund þíns fegursta frama
lýsir sem leiftur um nótt
langt fram á horfinni öld.

Þannig yrkir Jónas í kvæðinu „Ísland“. Þetta kvæði er mikil og djörf hvatning til þjóðarinnar og fullt af skínandi perlum sem margar hafa lifað í tungunni æ síðan. Það er ort af mikilli snilld og skáldlegum innblæstri og gaf tóninn fyrir útgáfu Fjölnis.

*

Nokkur dæmi um þekktar perlur í kvæðinu „Ísland“:

- Þá riðu hetjur um héruð
og skrautbúin skip fyrir landi.

- Hvað er þá orðið okkar starf,
í sex hundruð sumur?

- Höfum við gengið til góðs,
götuna fram eftir veg?

- Nú er hún Snorrabúð stekkur.
og lyngið á Lögbergi helga
blánar af berjum hvert ár,
börnum og hröfnum að leik.

- Það er svo bágð að standa í stað
og mönnunum munar
annaðhvort aftur á bak
ellegar nokkuð á leið.

*

Að vekja þjóð

Jónas átti stóran þátt í því að vekja þjóðerniskennd Íslendinga á 19. öld. Og sterkra áhrifa hans gætti langt fram eftir síðustu öld þótt heldur hafi þau dvínað í seinni tíð. Að læra kvæði Jónasar utanbókar og þylja þau yfir bekknum hafði mikil og góð áhrif. Jónas kenndi okkur að elska landið, náttúruna, tunguna og blés okkur í brjóst umhyggju fyrir lítilmagnanum. Nokkur dæmi úr slíkum kvæðum.

– Þið þekkið fold með blíðri brá
og bláum tindum fjalla
og svanahljómi, silungsá
og sælu blómi valla
og bröttum fossi, björtum sjá
og breiðum jökulskalla –
drjúpi’ hana blessun drottins á
um daga heimsins alla.

(Íslands minni)

– Fífilbrekka, gróin grund,
grösug hlíð með berjalautum,
flóatetur, fífusund,
fífilbrekka, smáragrund.
Yður hjá ég alla stund
uni best í sæld og þrautum ...

Bunulækur blár og tær
bakkafögur á í hvammi
sólarylur, blíður blær,
bunulækur fagurtær,
yndið vekja ykkur nær
allra best í dalnum frammi.
Bunulækur blár og tær,
bakkafögur á í hvammi.

Sæludalur sveitin best,
sólin á þig geislum helli,
snemma risin seint þú sest
sæludalur, prýðin best.
Þín er grundin gæðaflest,
gleðin æsku, hvíldin elli.
Sæludalur sveitin best,
sólin á þig geislum helli.

(Úr Dalvísu)

- Smávinir fagrir, foldarskart,
fífill í haga, rauð og blá
brekkusóley, við mættum margt
muna hvort öðru að segja frá.

(Úr Hulduljóðum)

*

Jónas við fjallið Skjaldbreiður **

Það er mikil hlýja í þessum ljóðlínnum, honum þykir svo vænt um þetta allt. Maður sér brekkuna fyrir sér með fíflum og sóleyjum, heyrir niðinn í læknum og glymjanda fossins, sveitin breiðir úr sér. Hann ávarpar þau öll eins og vini enda dvaldi Jónas mikið í íslenskri náttúru bæði í æsku og seinna við rannsóknir sínar og var þá oft einn á ferð.

- Vorið góða, grænt og hlýtt,
græðir fjör um dalinn.
Allt er nú sem orðið nýtt,
ærnar, kýr og smalinn.

Kveður í runni, kvakar í mó
kvikur þrastasöngur.
Eins mig fýsir alltaf þó:
aftur að fara' í göngur.

(Vorvísur)

- Fanna skautar faldi háum
fjallið, allra hæða val;
hrauna veitir bárum bláum
breiðan fram um heiðardal.
Löngu hefur Logi reiður
lokið steypu þessa við.
Ógnarskjöldur bungubreiður
ber með sóma réttnefnið.

(Fjallið Skjaldbreiður)

Um lítilmagnann

Jónas yrkir um rjúpuna sem vargurinn eltir og konan í dalnum snýr á háls þegar rjúpan leitar á náðir hennar. Lóan sem er að draga björg í bú til unganna sinna smáu og syngur sinn rómaða söng undir sólu, hún veit ekki að á meðan er hrafninn að éta ungana hennar. Móðirin sem verður úti á klakanum kalda hugsar um það eitt að halda lífi í barninu sem hún ber sér við brjóst. Allt er þetta ort af fádæma listfengi.

- Ein er upp til fjalla
yli húsa fjær,
út um hamrahjalla,
hvít með loðnar tær.
Brýst í bjargarleysi,
ber því hyggju gljúpa,
á sér ekkert hreysi
útibarin rjúpa.

(Óhræsið)

*

*

- Lóan heim úr lofti flaug
ljómaði sól um himinbaug
blómi grær á grundu
til að annast unga smá -
alla étið hafði þá
hrafn fyrir hálfri stundu!

(Heiðlóarkvæði)

- Fýkur yfir hæðir og frostkaldan mel,
í fjallinu dunar en komið er él,
snjóskýin þjóta svo ótt og ótt,
auganu hverfur um heldimma nótt
vegur á klakanum kalda.

Hver er hin grátna sem gengur um hjarn,
götunnar leitar og sofandi barn
hylur í faðmi og frostinu ver,
fögur í tárur? En mátturinn þver -
hún orkar ei áfram að halda.

(Móðurást)

*

Enginn grætur Íslending

Jónas var jarðaður í Kaupmannahöfn en bein hans flutt heim til Íslands rúmum hundrað árum síðar. Hann var síðan lagður til hinstu hvílu í Skáldareit á Þingvöllum. Jónas hefur verið kallaður ástmögur þjóðarinnar og listaskáldið góða. Ekkert skáld hefur þjóðin elskað líkt og hann sem orti:

*

– Enginn grætur Íslending,
einan sér og dáinn,
þegar allt er komið í kring,
kyskir torfa náinn.

Mér er þetta mátulegt
mátti vel til haga,
hefði ég betur hana þekkt
sem harma ég alla daga.

Lifðu sæl við glaum og glys,
gangi þér allt í haginn,
í öngum mínum erlendis
yrki ég skemmsta daginn.

(Stökur 21. des. 1844)

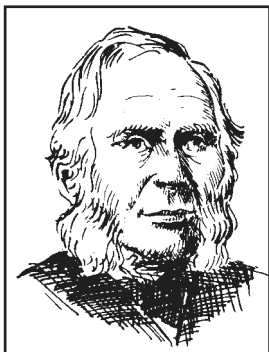
Ótalin eru ástarkvæði Jónasar en þeirra á meðal er „Ferðalok“ sem löngum hefur verið talið fegursta ástarkvæði tungunnar. Þetta kvæði yrkir hann um ferðalag sem hann fór á unga aldri. Í ferðinni kynnist hann stúlku og þau verða ástfangin. Sagt er að Jónas hafi beðið um hönd hennar við ferðalok en faðirinn neitað. Þau hittust aldrei aftur og víst er að Jónas tregaði stúlkuna lengi.

Margt er ótalið enda er þessum línum ekki ætlað að gera úttekt á skáldskap Jónasar. Frekar er það von okkar að þær megi nýtast til að kveikja áhuga skólafólks á að kynna sér skáldskapinn betur og fást við tengd verkefni í tilefni dags íslenskrar tungu.

Háa skilur hnetti
himingeimur,
blað skilur bakka og egg
en anda sem unnast
fær aldregi
eilífð að skilið.

(Ferðalok)

„Hann sem kveða kunni“

* Grímur Thomsen

Ýmis skáld hafa ort um Jónas. Grímur Thomsen orti svo í eftirmælum:

Íslands varstu óskabarn
úr þess faðmi tekinn
og út á lífsins eyðihjarn
örlagasvipum rekinn.

Langt frá þinni feðra fold,
fóstru þinna ljóða
ertu nú lagður lágt í mold,
lista skáldið góða.

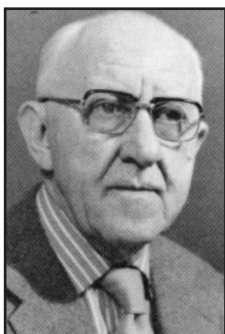
Hannes Hafstein yrkir nokkru síðar:

„Þar sem háir hólar
hálfan dalinn fylla,“
lék í ljósi sólar,
lærði hörpu að stilla
hann, sem kveða kunni
kvæðin ljúfu, þýðu,
skáld í muna og munni,
mögur sveitablíðu.

* Hannes Hafstein

Halldór Laxness yrkir um Jónas í kvæði sínu, „Stóð ég við Öxará“-, en það birtist í Íslandsklukkunni.

Halldór Laxness

Úr lundi heyrði eg, hvar
hulduljóð sungið var;
fannst mér ég þekti þar
þann sem sló kordurnar:
alheill og orðinn nýr
álfurinn hörpu knýr
ástvinur eingum jafn
alfari úr Kaupinhafn.

„Hulduljóð sungið var“

Í ljóðasöfnum Námsgagnastofnunar er að finna flest kvæði þau sem vitnað er í hér að framan. Söfnin heita *Ljóðsprotar*, *Ljóðspor* og *Ljóðspeglar*. Ljóð Jónasar í þessum bókum eru eftirtalin:

Álfareiðin
Buxur vesti, brók og skó
Dalvísa
Ég bið að heilsa
Ferðalok
Fjallið Skjaldbreiður
Gunnarshólmi
Heiðlóarkvæði
Ísland
Íslands minni
Laxinn
Móðurást
Nú er vetur úr bæ
Óhræsið
Réttarvatn
Sáuð þið hana systur mína?
Ungur var ég og ungir (Úr Grátittlingnum)
Vorvísur

„Stóð ég við Öxará –“ eftir Halldór Laxness er í *Ljóðspeglum* og „Hraun í Öxnadal“ eftir Hannes Hafstein í *Ljóðsporum*.

Myndir hér að framan eru eftir Bjarna Jónsson* og Halldór Pétursson**.

Dagur íslenskrar tungu

Í tilefni dags íslenskrar tungu langar okkur á Námsgagnastofnun að efna til ljóðagerðar grunnskólanema. Við hvetjum nemendur til að senda okkur ljóð sem tengjast deginum, tungunni eða skáldskap Jónasar Hallgrímssonar á netfangið:

jong@nams.is Munum við birta á vefnum okkar brot af því besta. Einnig hvetjum við kennara til að kynna kvæði Jónasar fyrir nemendum. Jónas talaði um „ástkæra, ylhýra málið“, og við ættum að taka orð hans til fyrirmyndar, umgangast málið okkar með ást og hlýju. Hægt er að láta krakkana lesa upp kvæði, ræða innihald þeirra og útskýra einstök orð og merkingu eftir þörfum. Einnig að skrifa endursagnir á kvæðum.

Þá eru til lög við mörg þessara kvæða, nægir að nefna Dalvísu, Ísland, Íslands minni (Þið þekkið fold), Heiðlóarkvæði, Nú er vetur úr bæ, Ég bið að heilsa, Stóð ég úti í tunglsljósi, Vísur Íslendinga (Hvað er svo glatt?) og Borðsálm (Það er svo margt ef að er gáð). Ótalinn er þáttur myndmenntarinnar en auðvitað er hægt að teikna og mála myndir af ýmsu því sem kvæðin lýsa.

Að síðustu langar okkur að benda á Vefleiðangur fyrir eldri börnin sem er að finna í verkefnabanka íslenskuvefsins *Málbjargar* á www.nams.is Þarna er hægt að vinna með ljóð Jónasar á ýmsan hátt. Getu menn valið um þrjár leiðir, gula, rauða og græna. Meðal annars er að finna þarna bráðskemmtilegan samanburð á því hvernig Jónas og Árni nokkur Helgason yrkja um sama atburðinn. Hvetjum við kennara til að nýta sér þessi verkefni og senda nemendur í vefleiðangur um skáldskap Jónasar.

Ef rétt er á haldið eiga kvæði Jónasar Hallgrímssonar að geta yljað Íslendingum um hjartarætur áfram um langa hríð. Gleðilegan dag íslenskrar tungu!

Jónas Hallgrímsson
Ljósmyndasafn Reykjavíkur. Magnús Ólafsson